

HET VIERSPAN

EIGENDOM · CONTRACT · PERSOON · STAAT

HANS NIEUWENHUIS

HET VIERSPAN

EIGENDOM · CONTRACT · PERSOON · STAAT

De paardenkracht van het recht

UITGEVERIJ *Paris*

Het vierspan van de Basiliek van San Marco — uit brons gegoten in de oudheid, sierden de vier paarden tot 1204 het hippodroom van Constantinopel. Tijdens de vierde kruistocht werden zij meegenomen naar Venetië ter verfraaiing van de voorgevel van de Basiliek van San Marco. Twee paarden hebben het hoofd licht naar rechts gewend, de twee andere licht naar links. Op beide flanken dreigt gevaar: het wiel van de wagen van de concurrent en het keerpunt (*meta*) van de renbaan dat zevenmaal moet worden gerond. Te kort door de bocht had bij de wagenren vaak een fatale afloop: de dood van man en paard. Ook voor het vierspan van het recht dreigt links en rechts gevaar: *medio tutissimus ibis*. ‘Alleen de middenweg is veilig. Stuur niet te veel naar rechts, dicht langs de kronkelende Slang, rijd evenmin te links, tot bij de lage Altaarsterren, blijf tussen beide in!’ De vergeefse waarschuwing van de Zon aan zijn zoon Phaëthon aan wie hij in een onbewaakt ogenblik het recht had verleend één dag het vierspan van de zonnewagen te besturen (*ius et moderamen equorum*).¹

© 2013 J.H. Nieuwenhuis / Uitgeverij Paris bv, Zutphen
Ontwerp omslag en binnenwerk Hannie Pijnappels

ISBN 978 94 90962 70 8 / NUR 820

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in een bloemlezing, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de gevolgen hiervan.

INHOUD

Voorproef	9
Funderende en mobiliserende metaforen	11
Het parcours in vogelvlucht	12
Op de verkeerde paarden gewed?	14
Anderen uitsluiten en zich met anderen verbinden	16
De val van Icarus	18
Het lied van de mens	20
Domesticatie	23
Personificatie	27
Wij Beatrix, c'est nous	30
Landbouw en veeteelt; de oorsprong van het recht	32
Principium individuationis	35
Personen, zaken en dieren	39
Niet van brood alleen; intellectuele eigendom	44
Homo inveniens	50
Koopvaart	54
Koopvaart en ius gentium	59
Gesloten goederenrecht en open contractenrecht	62
Kant of Hume?	66
Mercantilisten en fysiocraten	69
Herfsttij der Middeleeuwen in Vinkeveen	74
Familie en maatschap	79
Te land en ter zee	81
De vrije zee	85
Koopvaart/kaapvaart	87
De verslagen vijand; prooidier of toekomstige bondgenoot?	90
Rechtspersonen	93
Papierloos recht	95
Girale rijkdom	98
Paritas creditorum	102
Primogenituur in de landbouw	105
Van ruil naar koop	107

Een ontgoocheling	112
Landbouw; agri cultura, verzorging van de akker	114
Salva rerum substantia	116
Geen zorgen voor de dag van morgen?	120
Een vreemd overspelig gras	125
Out of Africa	131
Interne en externe soevereiniteit	140
Kerk en Staat	146
Soevereiniteit en eigendom	149
Soevereiniteit en contract	151
Soevereiniteit en persoon	153
De rijken rijker	155
Het vierspan in cyberspace	162
Proletariërs aller landen verrijkt U!	170
De minimale staat: leger, politie en rechterlijke macht	173
De maximale staat: van verzorging naar empowerment	176

Noten 181

Register van personen en onderwerpen	190
Illustratieverantwoording	194

VOORPROEF

In 476 v.Chr. verbleef de Griekse dichter Pindaros in Akragas, het huidige Agrigento, aan de zuidkust van Sicilië. Hij schreef aldaar twee zegezangen op de overwinning in Olympia van het vierspan van Theron, de heerser van Akragas. Pindaros huldigt Theron als ‘rechtvaardig ten opzichte van vreemdelingen’ (*dikaios xenoon*) en als de man die zijn stad overeind houdt (*orthopolis*). Zijn naam reikte tot de zuilen van Herakles, en niet verder. Wie zich voorbij de zuilen van Herakles waagt, is niet wijs.²

In zijn zegezangen voor Theron prijst Pindaros water als het beste, en goud als het meest ontzagwekkende van alle bezittingen. Maar ook hier geldt de waarschuwing op de Apollotempel in Delfi: *mèden agan* – overmaat schaadt. De zondvloed is te veel van het goede water en leidt tot de dood door verdrinking. De hongerdood ligt in het verschiet als brood bij aanraking in goud verandert.

Maathouden ook bij besturing van een ander vierspan: eigendom, contract, persoon en staat. Hoeveel staat kan de mens verdragen? Friedrich Nietzsche over de staat als de nieuwe afgod:

Dekadrachme, Syracuse;
Nikè kroont de winnaar.

‘Irgendwo giebt es noch Völker und Heerden, doch nicht bei uns, meine Brüder: da giebt es Staaten. Staat? Was ist das? Wohlan! Jetzt thut mir die Ohren auf, denn jetzt sage ich euch mein Wort vom Tode der Völker. Staat heisst das kälteste aller kalten Ungeheuer. Kalt lügt es auch; und diese Lüge kriecht aus seinem Munde: “Ich, der Staat, bin das Volk.”’³

Ongetoemde expansie leidt onontkoombaar tot de ondergang van staten. Edward Gibbon over de val van Rome:

‘The decline of Rome was the natural and inevitable effect of immoderate greatness (...) The causes of destruction multiplied with the extent of conquest (...) The stupendous fabric yielded to the pressure of its own weight.’⁴

Domesticatie en personificatie; de mens temde zichzelf. Domesticatie; de jager werd veehouder; de vruchtenverzamelaar landbouwer. Personificatie; de mens werd persoon, hij speelt een reeks rollen op het schouwtoneel van het recht: koper of verkoper van het paard, eigenaar of pachter van de akker.

FUNDERENDE EN MOBILISERENDE METAFOREN

Het vierspan van het recht? Recht is metafoor. Dat begint al bij het woord 'recht'. Opgevat als samenstel van door de overheid opgelegde en gehandhaafde gedragsnormen is zijn betekenis overdrachtelijk, afgeleid van een oorspronkelijker betekenis: recht = ongebogen. Maar ook woorden als 'contract', 'persoon' en 'staat' hebben in hun huidige juridische betekenis een hoog metaforisch gehalte: contract ◀ L. *contrahere*, samenbrengen; persoon ◀ L. *persona*, masker; staat ◀ L. *status*, positie, wijze van staan. Een bonte reeks domeinen van het menselijk bedrijf biedt zich aan als leverancier van metaforen. De scheepvaart: het cassatiemiddel *strandt* in al zijn onderdelen; de schietsport: het onderdeel *treft doel*; de architectuur: de klacht *bouwt* voort op de vorige en moet het lot daarvan delen.

Twee typen van juridische metafoor reiken verder dan verlevendiging van het taalgebruik. Oordelen over geldend recht zijn geen uitingen van *freischwebende Intelligenz*, maar moeten steunen op een voldoende stevig fundament. Funderende metaforen zijn daarom onmisbaar. De verbindende kracht van een overeenkomst *berust* op drie beginselen. Het algemene persoonlijkheidsrecht is de *grondslag* van grondrechten als vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Machtenscheiding, legaliteit en democratie; drie *pijlers* van de rechtsstaat.

Recht is niet slechts een gebouw, het is ook een voertuig, ononderbroken op weg naar een onbereikbaar reisdoel: de volmaakte samenleving, een aards paradijs van welzijn, rechtvaardigheid en menselijke waardigheid.⁵ Deze beweeglijkheid van het recht snakt naar mobiliserende metaforen: motief (◀ L. *motus*, beweging), beweegreden, drijfveer. De Grondwet bevat aansporingen voor het optreden van de overheid: bevordering van werkgelegenheid (art. 19), spreiding van welvaart (art. 20) verbetering van het leefmilieu (art. 21).

Het vierspan uit de titel van dit boek behoort tot de mobiliserende metaforen. Het ziet het samenstel van eigendom, contract, persoon en staat als de paardenkracht van het recht. Met vaardige hand geleid, boekt dit vierspan de grootste terreinwinst op de weg naar welzijn, rechtvaardigheid en menselijke waardigheid.

HET PARCOURS IN VOGELVLUCHT

The long and winding road; de ontwikkelingsgang van het recht volgt niet de zuiver geometrische vorm van het hippodroom. Dit boek doet dat evenmin; een strakke chronologie ontbreekt. Wel wordt een aanloop van tien-duizend jaar genomen. De oerknal van het recht nam geruime tijd in beslag; hij viel samen met de geleidelijke invoering van landbouw en veeteelt als opvolgers van vruchten verzamelen en jacht op wild. De domesticatie van mens, plant en dier leidde tot het ontstaan van eigendom, het recht om anderen de toegang tot de akker te ontzeggen. De agrarische revolutie was, althans in kwantitatief opzicht, een succes; de *homo sapiens* breidde zich snel uit over de aardbol en in vele streken oogstte hij meer graan dan nodig voor eigen gebruik. Ruilhandel met vreemden was het gevolg. Het contract, het middel om zich met anderen te verbinden, deed zijn intrede.

Een ander gevolg van de introductie van landbouw en veeteelt was het ontstaan van de familie en daarmee van het personenrecht. De persoon als rechtsbegrip omvat twee kernen: status en autonomie. Status; in zijn verwekking heeft de mens niet de hand gehad. Hij/zij wordt, zonder dat hij/zij daarom gevraagd heeft, geboren als zoon/dochter van ..., broer/zuster van ... Autonomie; gaandeweg werd de mens heer en meester over zichzelf, althans tot op zekere hoogte. *From status to contract*; ik bepaal zelf of ik een maatschapovereenkomst sluit, niet met mijn luie, onbetrouwbare broer, maar met een zelfgekozen vriend. Een zeer bijzonder persoon verscheen aan de horizon: de soevereine staat. Zijn absolutistische ik-vorm (*l'état, c'est moi*) maakte plaats voor de democratische eerste persoon meervoud (*l'état, c'est nous; We the People*).

De invloed van de voortschrijdende stand van de techniek op het vier-span van het recht is een andere rode draad. De rijkdom van de oudtestamentische Job, de aanzienlijkste man van het Oosten, bestond uit zeven-duizend schapen en geiten, drieduizend kamelen, vijfhonderd span runderen, vijfhonderd ezelingen en een groot aantal slaven en slavinnen.⁶ Antonio, de koopman van Venetië,⁷ was rijk doordat hij kon profiteren van de voortgeschreden informatie- en communicatietechnologie (ICT): de